

Bilim ve Hikmet

Bayram Ali ÇETİNKAYA*

“ŞEHİT” HAKÎM/FİLOZOF ŞİHÂBEDDİN SÜHREVERDÎ

* Doç. Dr.

Yer: Şihâbeddin Sühreverdî'nin Türbesi

Sühreverdî hayatının son dakikalarına yaklaştığı zaman şu şiiri okuyor:

“Beni ölü gören ve mahzun sanarak ağlayan dostlarıma söyleyiniz ki beni ölü sanmayınız!

Ben bu ten kafesinde kurtulup uçan ve Allah’ı iyânen görmeye giden bir kuşum.”¹

İslâm’a ve Müslümanlara özgü ilk aklî (hikmetli) düşünceyi üretme ve ortaya çıkarma çabası, Fârâbî, İbn-i Sînâ, Gazâlî, Şihâbeddîn-i Sühreverdî ve Fahreddîn-i Râzî gibi bilginlerimizin hepsinin elde etmek istedikleri hedef olmuştur. Bu hikmet çeşidi; Doğu, Aydınlık, Nûr gibi isimlerle ifade edilmiştir.

Gerçekleştirilmeye çalışılan düşünce, doğru ve İslâmî bir fikri hedeflemektedir. Bu, başta Yunan olmak üzere İran-Sâsânî ve Hind düşüncelerinden uzak İslâm kaynaklı, İslâm’a has ve özgün bir tefekkür birikimidir. Gazâlî de Kur’ân ve hadislerin kaynaklık ettiği İslâm’ın ruhuna uygun bir düşünce ve hikmet inşa etmeyi amaçlamıştır. Ancak bu tür bir düşünceyi kurmak ve sistemleştirmek Sühreverdî’ye nasip olmuştur.²

“Işığın veya güneşin doğması, ışığın açılması’ anlamına gelen İşrâk düşüncesi, Sühreverdî’nin kurduğu özel bir düşüncenin adıdır. Bu fikir hareketine Hikmetu’l-İşrâk (İşrâk felsefesi) denilmiştir. İşrâkîlik, İslâm düşün-

ce ve kültüründe yeni bir fikir hareketi ve İslâm’a ve Müslümanlara has tek özgün ekoldür.³ Kaleme alınan yazı da İşrâkîliğin en önemli temsilcisi olan Sühreverdî’yi konu edinecektir.

Doğu’nun Özgün Düşüncesi: İşrâk Felsefesi (Hikmeti)

İşrâkî düşüncenin kurucusu ve aynı zamanda bir sûfî olan Sühreverdî, 1155’de Sühreverd’de doğdu. Ailesi, çocukluk ve ilk tahsil hayatı hakkında geniş bilgiler bulunmamaktadır.⁴ Ancak Sühreverdî’nin çocukluk dönemini, düşünür ve bilginler arasında riyâzet ve mükâşefelere rehberlik yapan sûfîlerin içinde geçirdiği bilinmektedir.⁵

Çok seyahat eden birisi olarak Sühreverdî, İran’dan sonra, Diyarbakir havâlisi, Anadolu ve Suriye’ye yolculuklarda bulundu.⁶ Bu yolculuklar esnasında Anadolu Selçuklu hükümdarı ve valisi tarafından çok iyi bir şekilde karşılandı.⁷ Konya’da Sultan Kılıçarslan’la iyi ilişki içerisinde olan Sühreverdî, Sultan’ın sarayında ilmî birikimi olan şehzâdeler ve vezirlerin de dikkatini çekti. Bu kapsamda kendisinden yararlanıldı.⁸

1183’te Haleb’e gelen Şihâbeddîn, buradaki Halaviye Medresesi’nin Hanefî başkanı Şerîf İftihâruddîn’in derslerini takip etti. Zühd hayatını be-

nimseyen Sühreverdî’nin o sırada sadece giydiği bir hırkası, bir ibrik ve bir ağaç bastonu bulunmaktaydı. Sühreverdî’nin farklı bir kişiliğe sahip olduğunu hisseden İftihâruddîn, oğlu vasiyetiyle ona bir elbise gönderdi. Elbiseyi götüren çocuğa Sühreverdî, yumurta büyüklüğünde güzel bir yüzük taşı verdi. Ona, çarşıda bu taşı açık arttırmaya çıkarmasını tembihledi. Taşın fiyatı 25.000 dirheme kadar yükseldi. Bu sırada Sultan Salâhaddîn’in oğlu Melik Zâhir’in değerli taştan haberi oldu. Çocuk, taşı Sühreverdî’ye geri getirdi. O da değerli taşı alarak iki taş arasında parçalara ayırdı. Bu olanların bir kısmına şahit olan ve bir kısmını da haber alan Melik Zâhir, medreseye gelerek, Müderris İftihâruddîn’e hâdiselerin mahiyetini sordu. Müderris, taşın sâhibinin fakir bir adam olduğunu söylediğinde, Zâhir, onun Şihâbeddîn-i Sühreverdî olduğunu tahmin etti. Bu olayla birlikte Sühreverdî daha çok tanındı. Fakihlerle ve âlimlerle girdiği tartışmalar, onun ününü daha da arttırdı.⁹

Riyâzet, Halvet ve Tefekkür Yolculuğu

Sûfîlerle çok iyi bir sohbet ilişkisi içerisinde bulunan Sühreverdî, seyâhatler neticesinde büyük mutasavvıflarla konuşma imkânı elde ederek onlardan önemli ölçüde yararlandı. Bununla birlikte halkla da görü-

şen filozofumuz, onların rûhî hayatlarını inceledi. Yolculuklar ve halkla temas, Sühreverdî'de kemâlât yoluna girmeye vesîle oldu. Nihayetinde başladığı rûhî yolculukla birlikte, riyâzete girdi, halvete çekildi ve kendisini tefekkür evreninde buldu. Ondaki mükâşefe gücü bu aşamadan sonra başladı. O artık tasavvuf ve felsefenin bitmeyen ve tükenmeyen okyanusunda seyâhate koyuldu.¹⁰

Sühreverdî, genç denilebilecek bir yaşta, akllî düşüncelerle donanımlı ve anlatılamaz bir aşk ve istiğrak hâli yaşayan bir sûfî hâline geldi. Onun bu hâle ulaşması erken zamanlarında aldığı rûhî tasavvufî eğitim ve felsefe yeteneğiyle gerçekleşmiştir.¹¹ Bu kapsamda Sühreverdî'nin ilk eğitim ve öğretimini aldığı Mecdüddîn el-Cîlî'yi hatırlamak gerekmektedir. Nitekim el-Cîlî'nin yaşadığı bu şehir, Moğol hükümdarı Hülâgu'nun himayesinde bulunan Nasîrüddin et-Tûsî'nin başkanlığını yaptığı ve zamanın en büyük astronomlarının bir araya gelmesiyle dünya çapında ün kazanan Merağa'dır.¹²

Sühreverdî bir müddet burada fıkıh tahsil ettikten sonra, İsfahan'a geçti. Orada Zâhirüddîn el-Fârisî'nin yanında İbn-i Sahlân es-Sâvî'nin *Basâir* isimli eserini okudu. Dinî ilimler alanındaki tedrîsâtını tamamladıktan sonra, onun sûfîlerle soh-

bette bulunduğu ve tasavvufî bilgilerini burada kemâle erdirdiği görülür. Nefsini terbiye etmek amacıyla girdiği riyâzette birlikte felsefî meselelere ilgisi yüksek olan Sühreverdî, sûfîlerin keşif yolunu elde etmeye gayret etti.¹³

Âlimlerle Tartışan “Şehit”

Halep'te bulunduğu sırada Sühreverdî, sonucunda başarılarla çıktığı tartışmalar yaptı.

Hatta büyük fakih ve bilginlerle yaptığı tartışmalar, Melik Zâhir'in huzurunda da devam ettirildi. İlmî tartışmalarda üstünlüğünü ve bilgeliğini gösteren Sühreverdî'nin sarayda konumu arttı; kendisine özel bir mekân tahsis edildi. Ancak bu itibar, bir müddet sonra aleyhinde çeşitli iftira ve ithamlara kapı araladı. Öyle ki, Şam'da bulunan Sultan

Salahaddîn-i Eyyûbî'ye öfke ve kin dolu şikâyet mektupları iletildi. Ona, bu mektuplarla Sühreverdî'nin Melik Zâhir'in inanç ve itikadını bozacağı; başka bir yere giderse oraya da fitne ve fesadı yayacağı şeklindeki şikâyetler bildirildi. O da Melik Zâhir'e Kadı Fâdıl yoluyla bir mektup göndererek Sühreverdî'nin serbest hareketine izin verilmesini ve öldürülmesini emretti. Rivayetlere göre, Zâhir'le iyi ilişkisi sebebiyle onu hakkında kendisi tercihte bulundu. Buna göre o, yemek ve içmekten mahrum bırakılarak bir odada hapis hayatını seçti.¹⁴

Bu görevi yerine getirmedeği takdirde Melik Zâhir'i tahttan mahrum etmekle tehdit eden Salahaddîn'in emri, Sühreverdî'nin 29 Temmuz 1191 yılında 36 (kameri aya göre 38) yaşında Halep Kalesi'ne hapsedilmesiyle yerine getirildi. (Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-Ervâh*) Melik Zâhir ise, çok sevdiği Sühreverdî'nin ölümünden sonra ona karşı olan bilginlere hapis, uzaklaştırma ve mallarına el koyma şeklinde cezalar verdi.¹⁵

Sühreverdî'nin ölüm şekli hakkında yukarıdaki rivayetle birlikte çeşitli nakiller mevcuttur: Kimi hapsedilip, yemek verilmemesi; kimi kendisinin yemek yememeyi seçmiş olması (Molla Câmi, *Nefahâtü'l-Üns*, 659); bazıları boğulmuş olması; bazıları kılıçla kesilmek suretiyle haya-

tına son verilmiş olması suretiyle olduğunu söylüyor. Kaleden atılıp, yakıldığını nakledenler de vardır. Melik Zâhir'le olan dostluğu, Sühreverdi'nin hayatının sonlandırılması ile ilgili kararı kendisinin seçtiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.¹⁶ Düşünce tarihçileri, onu, *Şeyh-i Maktûl* (katledilmiş, öldürülmüş şeyh) ismiyle anarken, müridleri *Şeyh-i Şehîd* (şehit edilmiş şeyh) şeklinde hatırlamayı uygun görürler.¹⁷

Hem okul arkadaşı, hem de fikirlerine karşı olan Fahrüddin er-Râzî, ölümünden uzun bir müddet sonra filozofumuzun *Telvîhât* isimli eseri kendisine verildiğinde, onu öper ve Sühreverdi'nin arkasından gözyaşı döker.¹⁸

Yirminci yüzyılın İslâm Filozofu Muhammed İkbâl ise onun hakkında şöyle der: "*Genç İran düşünürü ömrünün erken yaşlarında kendisini hakîkatın bir şahidi yapan ve adını ebediyen ölümsüzleştiren darbeye maruz kaldı. Kâtiler ölüp gittiler, fakat ücreti kanla ödenmiş olan felsefe hâlâ yaşıyor ve nice ateşli hakîkat arayıcısını kendine çekmeyi başarıyor.*"¹⁹

Böylece genç bir yaşta "*şehit edilen*" hakîkat arayıcısı Sühreverdi, çok sevdiği ve eserlerinde sık sık düşüncelerine başvurduğu büyük sûfî Hallâc-ı Mansûr'la aynı kaderi paylaşmıştır.²⁰ Onun Halep şehrinin dışındaki kabrinin üzerinde bir mektup bulun-

duğu söylenir. Mektupta şu sözler yazılıdır:

"Bu kabrin sahibi, Allah'ın şereften yarattığı gizli cevherdi

Devir kıymetini bilmedi ve kıskançlık inciyi sedefe çevirdi."²¹

Tasavvufa Hâkim Filozof

Açık sözlü tutumuyla Sühreverdi, hem keskin bir zekâyâ, hem aklî düşünceye, hem de tasavvufa hâkim bir filozoftur.²² O, kendisine ünlü filozoflardan ziyade ilk büyük sûfîleri rehber ve örnek alır.²³

Orta boylu, kırmızı sakallı olan Sühreverdi, dinî ve felsefî konularda düşünme ve konuşma vasfını kendisinde taşırdı. O, Şâfiî mezhebinden olup, fıkıh ve hadis konusuna hâkimdir. Fikirlerini çekinmeden serbest bir şekilde ifade ederdi. Haftada bir defa iftar eden ve yemeği elli dirhemi geçmeyen Sühreverdi, zâhid bir filozoftur. Dünyaya aşırı bağlanmaz, giyecek ve yiyeceğe önem vermez; bazen ceket giyinir, kırmızı uzun bir başlık takar, bazen de yamalı bir hırka parçası örterdi. Sûfî kıyâfet giyer, ibâdet ederek aç bir şekilde sabahlar, görünmeyen âlemi tefekkür ederdi. Şöhretten kaçır, sessiz kalır, başkasıyla uğraşmazdı. Ahengi, semâ ve musıkîyi seven, kerâmet ve keşif ehli bir kimseydi.²⁴

Sühreverdi'ye "*Sen mi üs-*

tünsün yoksa İbn-i Sînâ mı?" diye sorduklarında, "*Bahse dayalı konularda İbn-i Sînâ ile ben, ya eşitiz, ya da ben ondan daha büyük olacağım. Fakat keşfe ve zevke dayalı ilimlerde ben ondan çok üstünüm.*" diye cevap verir.²⁵

Şeyh Fahreddîn-i Mardinî'nin Sühreverdi'ye karşı sevgi ve muhabbeti vardı. O, Sühreverdi hakkında şu sözleri söyler: "*Bu gencin zekâsı ve anlayışı hayret edilecek düzeydedir. Zamanımızda bunun benzeri yoktur; korkarım ki fazlaca atılğan olması, aşırı söz söylemesi ve taşkınlıklar yüzünden hakkında söylenen sözlere kulak asmaması ve az korunması, onun helâk olma nedeni olacaktır.*" Şam'a oradan da Halep'e gidip yerleştikten sonra ölüm haberi, bunları söyleyen Mardinî'ye ulaşınca, o Sühreverdi'nin ölümüne çok üzülür.²⁶

Ömrünü "Arkadaş" Aramakla Geçiren Sûfî

Çok çeşitli coğrafyalarda bulunup birçok şehri gezen Sühreverdi, sürekli kendisi gibi bir arkadaşın arayışı içerisinde oldu. Hatta *Mutarahat*'ında şu sözleri söyler: "*Su üzerinde yürümek, havaya uçup, semaya kavuşmak, yer değiştirmek (tayı arz etmek). Bunlar aydınlanma nûru ile süslenen ilâhî yolcular içindir. Maalesef bilginler buna iltifât etmiyorlar. Meşşâilik felsefesine bağlı kişilerden teellühe, yani nurların*

derin bilgisine (fıkhına) vâkıf hiç-
bir kimse bilmiyoruz. Eğer bu
zamanda 'Allah'a yürümek' (seyr
ila'llâh) kesilmiş olmasa idi, bu
derece gamlı ve üzüntülü olmaz-
dık. Yazık! Fakat hakikat budur.
Yaşım otuza yaklaştı. Ömrümün
çoğu, yollarda bir ortak arayıp
sormakta geçti. Bu değerli bil-
gilerden haberi olan ve onlara
inancı olan hiçbir kimse bula-
madım. Vasiyet ederim ki size ey
kardeşler! Allah'a yönelmeye ve
tecrîde devam ediniz. Bu şeylerin
anahtarları, Hikmetü'l-İşrak adın-
daki esere konulmuştur."²⁷

Uzun olmayan ömrüne rağ-
men Sühreverdî, çok sayıda
eser telif etmiştir. Arapça ve
Farsça elliye yakın eseri bulun-

maktadır. Güzel bir üsluba ve
büyük edebî değere sahip bu
eserlerin Farsça olanları, düz-
yazının şâheserleri arasındadır.
Bugüne geldiğimizde, eserleri-
nin bir kısmının kaybolmuş, bir
kısmının basılmış, bir kısmının
da el yazmaları şeklinde İran,
Hindistan ve Türkiye'deki kü-
tüphanelerde varlığını korudu-
ğu bilinmektedir.²⁸

Sonuç olarak şunu söyle-
yebiliriz ki, Sühreverdî'nin ya-
şadıkları da göstermektedir ki,
İslâm tarihinde hiçbir öldürme/
şehit edilme olayını dinî kaygı-
lar ve gerekçelerle izah etmek
mümkün değildir. Gerçekte
siyasî ve sosyal olaylar, insan-
ların konumlarını, gelecekleri-

ni ve sonlarını belirlemektedir.
Siyasî entrika ve çıkarlar, her
türlü değer ve erdemi kurban
edebilmektedirler. Dolayısıyla
Hallâc-ı Mansûr'un şehit edil-
mesinde olduğu gibi Sühreverdî
hadisesinde de çıkar, menfaat
ve ikbâl uğruna erdemli "bil-
gelerin" hayatlarına bir kast söz
konusudur. Bir başka açıdan
bakıldığında, fikir, düşünce ve
sahip olduğu donanımlı hallerin
uğruna kâmil insanların, hayat-
larını feda etmeleri gerçeğinin
bulunmasıdır. Faydalı bilgi, ilim
ve tefekkür karşısında, her türlü
çıkâr, menfaat ve bağınazlık yok
olmaya mahkûmdur.

Dipnot

- 1- İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubba*, tah: Nizâr Rızâ, Beyrut trz.,645; Yusuf Ziya Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, çev: A. Kamil Cihan, İstanbul 1998, 39.
- 2- Mehmet Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş*, Ankara 1988, 127-129.
- 3- Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş*, 120-121.
- 4- S.Van Den Berg, "Sühreverdî" mad. Haz: Tahsin Yazıcı, *İslâm Ansiplopedisi*, İstanbul 1993, XI, 88; S. Hüseyin Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, çev: Ali Ünal, İstanbul 1985, 69
- 5- Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 13.
- 6- Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 35-36.
- 7- Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi* (Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne), çev: Hüseyin Hatemi, II. baskı, İstanbul 1994, 356.
- 8- Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 19.
- 9- İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubba*, 643-644; Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 22-23; John Walbridge,
- 10- Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 13.
- 11- Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 13.
- 12- Muhammed İkbâl, *İslâm Felsefesine Bir Katkı*, çev: Cevdet Nazlı, II. baskı,

İstanbul 1997, 93; Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, 69.

- 13- Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 35-36.
- 14- İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubba*, 641-642; Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 35-36.
- 15- İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubba*, 642; Seyyid Hüseyin Nasr, "Şihâbeddin Sühreverdî Maktûl", çev: M. A. Tuğsuz, *İslâm Düşünce Tarihi* (M. M. Şerif) içinde, İstanbul 1990, I, 412; Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 356.
- 16- Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 38 (Naklen; Şemseddin Şehrezurî, *Tarihu'l-Hukema, Nüzhetü'l-Ervâh*, tah: A. E. Şuveyreb, Trablus 1988, 380.
- 17- Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 356.
- 18- Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, 69.
- 19- Muhammed İkbâl, *İslâm Felsefesine Bir Katkı*, çev: Cevdet Nazlı, II. baskı, İstanbul 1997, 93.
- 20- Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, 70.
- 21- İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubba*, 644; Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 39.
- 22- İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubba*, 642; Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, 70.
- 23- Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, 74.
- 24- Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 14-15; S. Van Den Berg,

"Sühreverdî" mad. Haz: Tahsin Yazıcı, *İslâm Ansiplopedisi*, İstanbul 1993, XI, 88; İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubba*, 641-642; İkbâl, *İslâm Felsefesine Bir Katkı*, 93; Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, 69-70.

- 25- Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 33 (Naklen; Şemseddin Şehrezurî, *Tarihu'l-Hukema, Nüzhetü'l-Ervâh*, tah: A. E. Şuveyreb, Trablus 1988, 381.
- 26- İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubba*, 641-642; Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 17-18.
- 27- Yörükân, *Şihâbeddin Sühreverdî ve Nur Heykelleri*, 15, 48 (9 nolu dipnot) (Naklen: Sühreverdî, *Kitabu'l-Meşari ve'l-Mutarahat*, neşr: Henry Corbin, Oeuvres Philosophiques et Mystiques içinde, Tahrân 1993, I, 505).
- 28- Eserlerinden bazısının isimleri şunlardır: *Telvihat* (Levhalaştırmalar), *Mukavemat* (Karşı Çıkmalar), *Mutarahat* (Konuşmalar), *Hikmetü'l-İşrak* (İşrak Felsefesi), *Heyâkilü'n-Nur* (Nur Heykelleri) *Pertev-Name* (Aydınlanma Risâlesi), *Bostanü'l-Kulûb* (Kalpler Bahçesi), *el-Gurbetü'l-Garbiyye* (Batı Gurbeti), *Ruzî ba Cemaat'î Süfiyan* (Sufiler Topluluğuyla Bir Gün), *Risâle fi'l-Mirac* (Mirac Risâlesi), *Risale fi Hakikati'l-İşk*. Bkz. Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, 70-72..